

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2013 Yıl:1, Sayı:2

Sayfa:409-431

ISSN: 2147-8872

EVLIYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂME'SİNDE İSKENDER-İ ZÜLKARNEYN*

İsmail Avcı**

Özet

Evliya Çelebi'nin Osmanlı coğrafyasında bir ömür boyu süren seyahatlerinin ürünü olan eşsiz eseri *Seyahatnâme*'de, yeryüzünü baştan başa hükmü altına alan dört hükümdardan söz edilir. Bunlar Hz. Süleyman, İskender, Yanko bin Madyan ve Buhtunnasr'dır. Bu dört hükümdardan biri olan İskender, Evliya'nın eserinde İskender, Zülkarneyn, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kübrâ, İskender-i Rûmî, İskender-i Yunan, Aleksandıra, Feyleko Aleksander, Filkos oğlu İskender gibi adlarla anılır ve hakkında çeşitli bilgiler verilir; hikâyeler, efsaneler ve rivayetler nakledilir. Temelde, tarihte yaşadığı bilinen Makedonyalı Büyük İskender'le *Kur'an*'da kendisinden söz edilen Zülkarneyn'i konu alan bu kısımlar, bazı tutarsızlıklar ve karışıklıklar olsa da İskendernâme türü eserler gibi dil, edebiyat, folklor, tarih, coğrafya başta olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her alanı için oldukça zengin ve bir o kadar da ilgi çekici malzeme içerir. Bu çalışmada Evliya Çelebi'nin eserinde İskender'le ilgili anlatılanlar konu edilmiştir. Bu yapılırken Evliya Çelebi'nin İskender'le ilgili kaynakları, İskender'in kimliği, yaşadığı ya da etkilediği coğrafya, meşhur aynası ve tacı, Zülkarneyn adını alması ve boynuz meselesi, yaptırdığı tılsımlar, zamanında inşa edilen yapılar, açtırdığı boğazlar veya kanallar, melike Kaydâfe'yle münasebeti, Makedonya, İstanbul ve İzmit'in tarihindeki etkisi, Van Kalesi'ni hırsızlıkla alışı, ünlü Pers imparatoru Dârâ ile yaptığı büyük savaş, âb-ı hayatı arayışı ve Hızır'la ilişkisi, kendisiyle ilişkilendirilen ulu ağaçlar ve nihayet İskendernâme şeklinde çeşitli başlıklar belirlenmiş ve *Seyahatnâme* çerçevesinde bir İskender resmi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İskender-i Zülkarneyn.

ALEXANDER THE GREAT IN THE SEYAHATNAME OF EVLIYA ÇELEBİ

Abstract

Evliya Çelebi's *Seyahatname*, an unprecedented work of his lifetime travels throughout the Ottoman Empire mentions about four sovereigns

* Bu çalışma, 16-20 Nisan 2012 tarihlerinde Üsküp'te düzenlenen "Uluslararası Evliya Çelebi'nin Balkanları Kongresi"nde sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, mailavci@hotmail.com

who subjugated throughout the world. These sovereigns were Solomon, Alexander, Yanko bin Madyan and Buhtunnasr. Amongst them, Alexander is referred in the work of Evliya Çelebi as Zulkarneyn, Iskender-i Zulkarneyn, Iskender-i Kubra, Iskender-i Rumi, Iskender-i Yunan, Alexander, Feyleko Alexander, and Alexander the Son of Filkos and provided various aspects of information about him including stories, myths and tales. Despite the fact that there may be some inconsistencies and complexities in these sections in which Alexander the Great (Alexander of Macedon) who lived back in time and Zulkarneyn who is referred in the *Koran* were included, they contain rich and interesting materials for almost all fields of social sciences especially in terms of language, literature, folklore, history, and geography as in works such as Iskendername. The subject of this paper contains the contents about Alexander as included in the work of Evliya Çelebi. This paper consists of such titles as Evliya Çelebi's resources about Alexander, the identity of Alexander, the geography Alexander lived or influenced, his famous mirror and crown, how he was given the name of Zulkarneyn and the horn incident, the talismans he assigned to be made as well as the buildings constructed in during his time, straits and channels he assigned to be opened, his relationship with the Queen of Kaydafa, Alexander's influence on the history of Macedonia, Istanbul, and Izmit, his capture of the Castle of Van by trickery, the great war between Alexander and the famous Persian emperor Dara, his search for the water of immortality, and his relation with Khidr, the grand trees associated with Alexander and finally Iskendername with an aim to provide a comprehensive portrait of Alexander within the scope of *Seyahatname*.

Key words: Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Alexander the Great.

GİRİŞ

1611 yılında doğan ve 1680'li yılların ortalarında vefat eden Evliya Çelebi, seyahatnâme dendiğinde ilk akla gelen isimdir. 17. asırda Osmanlı'nın üç kıtaya yayılan topraklarında ve bazı komşu ülkelerde 40 yılı aşkın bir süre dolaşan ve "seyyâh-ı âlem" sıfatını fazlasıyla hak eden Çelebi, gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları anlatan 10 ciltlik eseriyle Türk ve dünya literatürüne paha biçilmez bir hazine bırakmıştır. Eserine göre onun seyahatleri İstanbul'da başlar, doğuda ve batıda birçok ülke ve şehirden sonra Mısır'da son bulur. "*Yarım asra yaklaşan seyahatleri sayesinde engin bir bilgi ve tecrübe sahibi olan Çelebi edip, şair, aynı zamanda hattat, nakkaş ve musikişinastır.*" (İlgürel 1995: 531). Onun farklı alanlardaki yeteneklerini ve birikimini bu eşsiz eserinde görmek mümkündür. "*Seyahatnâme, Osmanlı dünyasının geniş bir coğrafya panoraması ile yerleşim yapısını tarihî perspektiften verir ve yazarın seyahatle geçen hayatını içerir.*" (Tezcan 2009: 16). Eser tarih, coğrafya, din, dil, edebiyat, folklor, toplumsal hayat vs. alanlarda sunduğu çok değerli bilgilerle bu türün en seçkin örneğidir. Müellif bu bilgileri aktarırken kendi gözlemleri yanında sözlü ve yazılı kaynakları da kullanır.

Evliya Çelebi eserinin birçok yerinde, tıpkı kendisi gibi dünyada ne kadar "garaip" ve "acayip" varsa keşfetme merakı olan İskender-i Zulkarneyn'den de söz eder. Hemen her ciltte

andığı İskender'le ilgili çeşitli bilgiler verir; hikâyeler, efsaneler anlatır. İskender'le ilgili bu bilgileri ve anlatmaları çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür. Ancak önce onun bu konuda hangi kaynakları kullandığına bakarak başlamak gerekir.

1. Evliya Çelebi'nin İskender'le İlgili Kaynakları

Evliya Çelebi, İskender'den söz ettiği bazı yerlerde naklettiği bilgileri nereden aldığını da söyler; kendi gözlemleri ve sözlü kaynaklar yanında bazı eser isimleri de verir. Müellifin özellikle üzerinde durduğu iki eser vardır: *Tevârih-i Kıbtî* ve *Tevârih-i Yunaniyân*. Bu eserler hakkında, "(...) *tevârih-i kadîmlerdir hubût-ı Âdem'den evvel cân u cin kavmi havâdisâtların bile hâlâ bu âna dek cemî'-i vakâyi'âtı tahrîr etmededirler. Cemî'-i Arabî ve Türkî târihleri anlardan me'hûzdur.*" değerlendirmesini yapar. Evliya'nın İskender'le ilgili kısımlarda andığı kaynaklar şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm: Evliya Çelebi, İskender-i Zülkarneyn'in Yecüc ve Mecüc kavmine karşı yaptırdığı setten söz ederken Kehf Suresi'nin 94. ayetini birkaç yerde anar: "*Onlar dediler ki: Ey Zülkarneyn! Hakikatte Ye'cûc ve Me'cûc bu yerde fesat çıkaran kabilelerdir.*" (Evliya 1999: II/154; IV/31, 342; 2007: X/19).

Târîh-i Yanvan: Evliya Çelebi'nin İskender'den söz ettiği kısımlarda en çok adını andığı eserlerden biri *Târîh-i Yanvan*'dır. Eser, *Tevârih-i Yunan* (veya *Yunaniyân*) olarak anıldığı gibi, İskender'den bahseden kısımlarına istinaden *İskender Târîhi* veya *Târîh-i İskender-i Zülkarneyn* olarak da anılmaktadır.¹ Yanvan, Kudüs ve Makedon'da (Rûmeli) 520 yıl kayserlik yapmıştır. Eski Roma ve Bizans imparatorları için kullanılan "kayser" unvanını ilk o kullanmıştır. Evliya Çelebi'ye göre Yunanca olan *Târîh-i Yanvan* güvenilir bir eserdir (Evliya 1996: I/11-2; 2003: VII/16). Çelebi, Makedonya-yı Kostantiniye'nin muhasarasından söz ederken kuyumcu Simyon'la olan dostluğuna değinir ve *Yanvan Târîhi*'ni dinlediğini söyler:

"*Bu hakîr-i pür-taksîrin dükkânlarında zergerlik ider kefere Simyon, Yanvan Târîhi'n okıdukça istimâ' idüp hatır-nişânımız idi. Zirâ anlar ile 'âlem-i sabâvetden beri ülfetimiz sebebiyle ve reşîd ve necîb olmamız cihetiyle fesâhat [ve] belâgat üzre lisân-ı Yunan ve lisân-ı Lâtîni anlardım. Ve hakîr Simyon'a Şâhidî Lugatı'nı okıdurdum. O bize Aleksandra ya'nî İskender-i Zülkarneyn Târîhi'n okıdırdı. İskender Târîhi'nde dahî Rûm kayâsırlarının ecdâdı 'Amlâk'a ve Sâm'a ve Hazret-i Nûh'a müntehîdir ve's-selâm*" (Evliya 1996: I/33).

Târîh-i Miğdısî: Eser, Evliya Çelebi'nin "müverrih-i hakîkî" olarak nitelediği Ermeni tarihçi Miğdısî'ye aittir ve *Târîh-i Yarmenî-i Miğdısî*, *Tevârih-i Miğdısî-i Yarmenî* gibi adlarla geçer. Çelebi, İskender'in başının iki yanında var olduğu söylenen boynuzlarıyla ilgili hikâyeyi bu eserden nakletmiştir (Evliya 1999: III/138-9; 1999, IV/33, 61, 287).

¹ *Seyahatnâme*'nin birinci cildinin kaynakları üzerine bir araştırma yapan Meşküre Eren, *Yenuvan Tarihi* ve *Aleksandr Tarihi* adlı iki eserden söz eder. Eren'in çalışmasında iki ayrı eser gibi görünen bu tarih kitaplarının Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden yukarıda alıntıladığımız cümlelere göre aynı eser olma ihtimali yüksektir. Ayrıca Eren, Kaydâfe-İskender hikâyesinden hareketle Evliya'nın kaynakları arasında *Şehnâme*, *Taberî Tarihi* ve Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eserinin de bulunduğunu örnekleriyle izah etmiştir (Eren 1960: 30-45). Bu konuda ayrıca bk. (Karateke ve Aynur 2012; *Evliyâ Çelebi'nin...* 2012).

Şerefnâme: Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Bitlis hanlarının ecdadı Şeref Han tarafından yazılmıştır. Çelebi, Azgûr-ı Aleksandır-ı Gûr Kalesi, İskender'in boynuzları nedeniyle çektiği sıkıntılar vs. konulardan söz ederken *Şerefnâme*'den faydalanmıştır (Evliya 1999: II/161; 2007: X/20).

Tevârih-i Kıbtî: Evliya Çelebi, kesinlikle güvenilir bulduğu ve Abbasi halifesi Me'mûn zamanında Kıbtî dilinden Arapçaya çevrilen bu tarihlerden İskenderiye'den söz ederken faydalanmıştır.

Târîh-i Tuhfe: Evliya Çelebi'nin adını andığı bir diğer eser *Târîh-i Tuhfe*'dir. Müellif, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında var olduğu söylenen bağlantıdan söz ederken bu eseri anar (Evliya 1999: II/155).

Genel Anlamda Sözü Geçen Tarihler: Müellif zaman zaman sözü edilen bu tarihler yanında genel bir ifadeyle (Arap, Acem, Macar, Nemse, Latin ve Rûm müverrihlerinin eserleri gibi) farklı eserlere de gönderme yapar (Evliya 1999: IV/61; 2003: VII/16, 56; VIII/51). Çelebi'nin bazen eser adı zikretmeden "bir tevârihde" şeklinde faydalandığı eseri zikrettiği de olur (Evliya 2007: X/20).

2. İskender'in Kimliği

Seyahatnâme'de zaman zaman İskender'in kim olduğu konusuna da değinilir, birden fazla ve farklı özellikte İskender'den söz edilir. İskender, Zülkarneyn, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kübrâ, İskender-i Rûmî, İskender-i Yunan, Aleksandıra, Feyleko Aleksander, Filkos oğlu İskender gibi adlarla anılan İskender'le ilgili birbiriyile örtüşmeyen, oldukça karışık bir yığın bilgi vardır. Ancak başka eserlerde de gördüğümüz şekilde Evliya Çelebi'nin anlattıkları, temelde MÖ 4. asırda yaşayan Makedonyalı Büyük İskender'le *Kur'ân*'da adı geçen Zülkarneyn hakkındaki bilinenlerin bir anlamda tek kişilikte, İskender-i Zülkarneyn adı üzerinde toplanmış hâlidir.

Evliya Çelebi "Devlet-i Batâlise"den söz ederken "*Ve İskender dahi Yunaniyân'dır, zamân-ı hükümetinde şehriyâr derlerdi, ol zamânda cihâna Yunaniyân müstevlî olup şarkdan garba hükmetdiler.*" der. Ardından dünyayı Kaftan Kaf'a hükmü altında tutan dört hükümdar adı sayar. Bunlar, İslam'dan Hz. Süleyman ve İskender-i Zülkarneyn, Yunaniyân'dan Yanko bin Madyan ve Buhtunnasr'dır (Evliya 1999: IV/217; 2007: X/54).² Art arda gelen bu cümlelerdeki İskender'in önce Yunaniyân'dan sonra İslam'dan sayılması dikkati çeker. Ancak İskender-i Zülkarneyn'in dünyanın dört büyük padişahından biri olduğu ifade edilmiş olur.

Evliya Çelebi eserinin iki yerinde Yunanların sözlerine dayanarak bu dünyaya dört İskender'in geldiğini dile getirir. Ayrıca bir yerde de dört "İskender-i Yunan"dan söz eder ve dördünün de İskenderiye'yi imar ettiğini ancak isimler konusunda çok ihtilaf olduğunu söyler. Burada anılan isimler şunlardır: Rûmeli'de Kavala'da doğan ve Yunanların Aleksandıra dedikleri Feylekos oğlu İskender-i Zülkarneyn [bir başka yerde tarih ve isim Hz. Muhammed'in hicretinden 305 sene önce İskender-i Rûmî olarak geçer (Evliya 2007: X/353)],

² XV. yüzyıl müelliflerinden İbrahim İbn-i Bâlî'nin *Hikmetnâme* adı eserinde bu isimler Süleyman, İskender, Nemrûd ve Buhtunnasr olarak geçer (Şeylan 2003: 236).

Hızır, Hz. Muhammed'den 882 sene önce Makedonya şehrinde doğan İskender-i Yunan, İzmit'te doğan ve mamur ettiği bu şehrin İskender Makedoniye olarak anılmasına vesile olan İskender ve son olarak Yâfes oğullarından İskender ibn Merzûbe (Merzibân ibn Merdüye el-Yunanî). Bunun yanında İskenderiye'yi imar edenler arasında İskender ibn Filîş el-Mahzunî şeklinde başka bir isim daha geçer (Evliya 1999: II/39; IV/9; 2007: X/19, 353). Böyle bir ayırım yapılmakla birlikte bu isimlerin sık sık birbirinin yerine kullanıldığı ve karıştırıldığı; isimler arasında yukarıda ifade edilen ayırımı İskender adının geçtiği diğer yerlerde yapmanın neredeyse imkânsız hâle geldiği görülür.

Evliya, İskender'le Kaydâfe münasebetinden söz ederken İskender-i Zülkarneyn ve İskender-i Kübrâ adları arasında bir ayırma gitmeden şu bilgileri verir: Allah yeryüzünü farklı bir şekle sokmak için İskender-i Zülkarneyn'i yarattı. "Allâh bir şeyi murâd ederse sebebini hazırlar." mazmunu gereğince Hz. Âdem'in yeryüzüne inmesinden 5075 sene sonra İskender-i Kübrâ cihangir padişah oldu ve bütün padişahlar ona boyun eğdiler. Ama Yunaniyân'dan Makedonya ve İzmirne sahibi Kaydâfe, İskender'e başkaldırdı. İskender-i Kübrâ, İstanbul'un Sarâyburnu ile Üsküdâr bölgeleri arasında bulunan Makedonya şehrinin dördüncü banisidir ve burayı taht edinip İrem Bağı gibi yapmıştır. İskender, Hz. Hızır'la birlikte âb-ı hayatı aramaya gitmiştir. Lokmân, Hızır ve Habîb-i Neccâr gibi İskender'in de nübüvvetinde ihtilaf vardır. Ancak bazı yerlerde Hızır için İskender'in askerî tairesinden olduğu bilgisi verilir. İskender-i Zülkarneyn'in hilafet müddeti 64 senedir. Bâbil'de merhum olup İskenderiye'de metfundur. Yunan, Latin ve diğer Hristiyan milletler kendilerine tarih olarak İskender'in doğumunu, Muhammed ümmeti ise Hz. Muhammed'in hicretini esas almıştır (Evliya 1996: I/13-4; 1999: III/21, 38, 57-8; 2007: X/20).

Yukarıda Hz. Muhammed'den 882 sene önce dünyaya gelen [bu yıl bazen ölüm yılı olarak geçer (Evliya 1999: IV/62)] İskender-i Yunan'dan söz edilmişti. Bu defa *Seyahatnâme*'nin başka bir yerinde hem isim hem yıl farklıdır: İskender-i Kübrâ, Hz. Muhammed'in doğumundan 889 sene önce vücuda gelmiş olup Feylekos'un yanında yetişmiştir. Bu nedenle Rûmlar İskender'e Feyleko Aleksander demektedirler. İskender-i Kübrâ padişah-ı Zülkarneyn olmuş, Atina şehrini imar etmiş ve şehirde 7000 Rûm hakimini toplamış, bu nedenle buraya "Dâr-ı medîneti'l-hükemâ ve'l-kudemâ" denilmiştir. Bazı kimseler ise onu Feylekos'un oğlu İskender olarak bilir. Yunan müverrihlerine göre Feylekos'un babası Melik Rac'îm, dedesi ise Hz. Süleyman'dır. İskender, 30 yıl padişahlık yapmış, 700 büyük şehir kurmuş, Karadeniz'i Akdeniz'e akıtmış, karanlıklar ülkesini geçip Sedd-i Yecüc ve Mecüc'ü bina etmiştir. Kavala şehrinde merhum olmuş ve bir adada defnedilmiştir. Mezarının yeri belli değildir. İskender'in oğlu Ruhanya padişahlığı kabul etmediği için İskender-i Kübrâ'nın akrabalarından Batlîmûs padişah olmuştur (Evliya 2003: VIII/50-1, 113).

Çelebi, İskenderiye şehrinin tarihini anlatırken İskender'le ilgili şu bilgileri verir: Âlemin tarihçisi Muhammed bin İshâk'a göre Hz. Muhammed'in doğumundan 882 sene önce İskender-i Kübrâ bu şehri evvelki şeklinden daha da genişletip güzelleştirerek o kadar mamur hâle getirdi ki yeryüzünde böyle büyük bir şehir bina olunmamıştı. İskender-i Zülkarneyn'in nesebi İbn Rûmî ibn Nîfî [Nebâtî?] ibn Nu'mân ibn Târic ibn Yâfes ibn Nûh aleyhisselamdır.

Ve bir söze göre de İskender ibn Dârâ ibn Behmen ibn İsfendiyâr'dır. Ama bu İskender hakkında Yunaniyân, yani Rûmlar, "Bizim padişahımızdı, 1000 veya bir söze göre 600 sene ömür sürdü, Kaftan Kaf'a hükmetti, Sedd-i Yecüc'ü yaptı ve peygamberdir." demişlerdir.

Çelebi, Hz. Muhammed'den 881 sene önce Sedd-i Yecüc'den gelirken vefat eden ve naaşı İskenderiye'de Deyr-i Markab'da bulunan İskender hakkında verilen bilgilerin doğru olduğunu söyler, çünkü Yunan tarihleri sahih kaynaklardır. Ancak hemen ardından başka bir bilgi daha verir. Yine Yunanların sözlerine göre Hz. Muhammed'in hicretinden 305 sene önce Rûm diyarında Selanik şehri yakınlarında Kavala'da Hakim Feylekos oğlu İskender-i Rûmî padişahlık yapmış ve Rûm, Arap, Acem, Hint ve Sind'i ele geçirmiştir. Ayrıca Acem şahlarından Dârâ Şâh'ı Nusaybin yakınlarında hezimete uğratıp İran'a sahip olmuştur. Ardından Kıbtî meliki Melik Sûrî'den Mısır'ı almış ve burayı Kostantiniye'deki Ayasofya kilisesine vakfetmiştir. Çelebi, Ayasofya makamları ve ziyaret yerleri hakkında bilgi verirken burada "makâm-ı İskender-i Zülkarneyn" olduğunu da söyler (Evliya 1996: I/53; 2007: X/352-3).

Seyahatnâme'de İskender'e Zülkarneyn denilmesine dair de bazı bilgiler aktarılır. Evliya Çelebi'nin *Târih-i Miğdısî*, *Şerefnâme* ve diğer müverrihlerden naklettiğine göre İskender'in alnının iki yanında etten biraz daha sertçe iki "karn"ı (boynuzu) vardır. Bu sebeple ona Zülkarneyn (iki boynuzlu) denilmiştir. Bir başka söze göre ise 32 seneye bir "karn" denilir ve felekler 32 yılda bir devreder. İskender iki defa devr-i felek gördüğünden bu lakabı almıştır. Ancak Çelebi, "Gerçek rivayete göre bu lakabı almasının sebebi boynuzlarıdır." der (Evliya 1999: IV/61).

3. İskender'in Coğrafyası

Seyahatnâme'de İskender'den söz edilirken aynı zamanda genel hatlarıyla bir İskender coğrafyası da çizilmiş olunur. İskender'in ele geçirdiği ve etkilediği bu coğrafya, adının önüne gelen "Büyük" sıfatına yakışır genişliktedir ve kadim zamanlarda bilinen dünyanın neredeyse tamamıdır. Aslında Evliya Çelebi'nin bir iki yerde zikrettiği şu cümleler bu coğrafyayı rahatlıkla özetler: Yeryüzünü Kaftan Kaf'a hükmü altında tutan dört hükümdar vardır. Bunlar, İslam'dan Hz. Süleyman ve İskender-i Zülkarneyn, Yunaniyân'dan (veya batıldan) Yanko bin Madyan ve Buhtunnasr'dır. Bunun yanında İskender'in batıdan doğuya sefere çıkıp aldığı yerler de *Seyahatnâme*'de bazen topluca sıralanır: İskender, Rûmeli'de Kavala, Selanik, Atina, Makedonya ve Kostantiniye'den Acem'e hareket edip Dârâ Şâh'la savaşır. Karadere, Nusaybin, Cezîre, Irâk-ı Arap, Irâk-ı Acem, Haleb, Bağdâd, Dühük, İmâdiye şehirlerini ele geçirir. Bir başka yerde ise o dönemde Rûmların, dolayısıyla İskender'in elinde olan yerler şöyle sıralanır: Şam, Kudüs, Nablus, Hamâ, Humus, Haleb, Antakiye, Bağdâd, Birecik, Urfa, Rûm. Ayrıca Acem, İran, Turan ve Türkistan vilayetleri ve bizzat Dârâ Şâh, İskender-i Yunan'a haraç vermektedir (Evliya 1996: I/11-2; 1999: IV/217, 308, 321; 2005: IX/127; 2007: X/54). *Seyahatnâme*'de sözü edilen bu coğrafyayı 5 başlık altında toplamak mümkündür:

Avrupa, Balkanlar: İskender-i Zülkarneyn Karadeniz'den Akdeniz'e boğaz açmadan önce Heyhât, Kırım, Özi, Tımışvâr, Göle, Salanta, Keçkemet, Peşte, Baçka, Laçka, Deşt-i Kıpçak, Leh, Çeh, Serem, Semendire ve bütün Macaristan ta Alman dağına varıncaya kadar

tamamen Karadeniz'dir. Karadeniz, Akdeniz'e akıtılınca Deşt-i Kıpçak, Kırım ve Macaristan büsbütün perişan olur, daha sonra insanlar ve hayvanlar için yaşanılır güzel bir yer hâline gelir. İskender-i Kübrâ asrında o ovalar denizdir, Pirevadi Kalesi ise adadır ve demir halkalarla oraya gemi bağlanır. Daha sonraları Kesendire olarak anılan Aleksendire'yi İskender bina etmiştir. Eğriboz, İskender'in hükmü altındadır. Bir rivayete göre İskender-i Kübrâ, Kavala'da ölmüştür ve bu civarda bir adada defnedilmiştir. Atina şehrini baştan başa imar edip güzelleştiren padişah-ı Zülkarneyn, İskender-i Kübrâ'dır. Drama tıpkı Feylekos gibi İskender'in de yaylagâhdır (Evliya 1996: I/13-4; 1999: III/176; 2003: VII/16; VIII/51-4, 90-113).

İstanbul ve Çevresi: İlk banisi Hz. Süleyman olan Kostantiniye'nin, yani İslâmbol'un eski adı Latin dilinde Makedonya'dır. Sonra İskender bina ettiğinden Aleksandira denilmiştir. Tophâne şehrinin ilk kurucusu İskender'dir. Sarıyar, ta İskender-i Zülkarneyn asrında mamur bir şehirdir. İskender, Temmuz ayında İslâmbol karşısındaki Çamlıca Dağ'ında yaylaya çıkar. Üsküdâr, İskenderî'den galattır. Yunanlara göre İzmit'te dünyaya gelen İskender burayı mamur etmiştir. İzmit'e *Tevârih-i Yunaniyân*'da İskender Makedoniye derler. İskender-i Zülkarneyn, Kaydâfe kendisine boyun eğmeyince Karadeniz'i Akdeniz'e akıtarak İslâmbol'un Sarâyburnu ile Üsküdâr arasındaki Makedonya'yı, İzmirne, Eski İslâmboliye, Liryo ve Yöroz ile birlikte 1700 parça şehri suya gark edip alır ve Makedonya'yı taht edindir. Bandırma kasabası ve Belkıs tahtının içinde bulunduğu Kapıdağ Yarımadası, İskender boğazı kesince ada olmuştur, eskiden Aydıncık şehridir (Evliya 1996: I/13-4, 21, 185, 197; 1999: II/39; 2001: V/149).

Anadolu ve Ötesi: Batı Anadolu'da bulunan Urla, Sart ve Nif kaleleri İskender'den korkan Kaydâfe tarafından yapılmıştır. İskenderun'un ilk banisi İskender-i Kübrâ olduğundan şehir bu adla anılır. İskender-i Yunan, Dârâ Şâh'la Nusaybin altında Kara Dârâ adlı yerde savaşmış ve üstün gelerek Dârâ'nın mülküne el koymuştur. Gümüşhane şehrini, İskender-i Zülkarneyn hakimlerinden Filkos-ı Yunanî simya ilmiyle bulmuş, İskender de abat etmiştir. İskender-i Zülkarneyn boynuzlarından çektiği sıkıntıya derman bulmak için Bitlis, Batman, Diyarbakır, Muş, Çapakçur, Bingöl, Cemapur, Musul, Şattü'l-Arap, Habur, Dehdîvân, Güzeldere, Nemrûd, Mudikî, Gevâr gibi yerleri dolaşır. İskender Filikos'un yaptığı tılsım nedeniyle Muş Ovası'nda sıçan olmaz. İskender-i Kübrâ, Cemapur'a giderken hileyle Van Kalesi'ni fetheder ve kale içindeki Câlût kilisesine "Vang" diye ad koyar. Rûm dilinde Van'a Aleksandira derler. Erciş'in kuzeyinde bir ılıca vardır. Bu ılıcada büyük binalar ve eski eserler vardır, İskender yapmıştır derler. Mısır'daki İskenderiye şehrini İskender-i Zülkarneyn mamur etmiştir. Hamâ (Yunancada *Hamutân*) İskender-i Kübrâ asrında imar olmuştur. İskender-i Kübrâ asrında Gazze yakınında deniz kenarında Askalân şehrinden Kıbrıs'a varıncaya kadar deniz içinde geniş bir yol vardır. İskender Karadeniz'i kesip Akdeniz'e akıtınca yol suya gark olmuştur. İskender Sebte Boğazı'nı (Cebelitarık) açınca Bahr-i Rûm (Akdeniz) Bahr-i Muhî'e (okyanus) akmış ve Şâm, Mekke ve Medîne bölgesi çöl olmuştur. İsfahân şehrini Tahmûres, Cemşîd ve Zülkarneyn bina etmişlerdir (Evliya 1999: II/173; III/33, 39, 80, 138-41; IV/61-3, 83, 101, 108, 358; 2002: VI/56; 2005: IX/32, 37, 54, 139, 301; 2007: X/20).

Kafkasya: Şerefnâme'ye göre Gürcistan'da ilk bina olunan Azgûr-ı Gûr Kalesi'dir. Gürcü dilinde Azgûr-ı Gûr, padişahlar padişahı Aleksandır demektir. Aleksandır, İskender-i Zülkarneyn'dir, burası onun binasıdır. İskender-i Zülkarneyn, Sedd-i Yecüc'ü bina edip dönünce Bahr-ı Hazar'la Karadeniz arasında bir kanal açmaya karar verir ve üç günde Dağıstan, Elburz Dağı, Karadeniz sahili, Mikrilistan, Faşa Çayı gibi yerler ölçülür. Ancak hükema İskender'i bundan vazgeçirir. Birçok demirkapı vardır. Demirkapılardan biri Şirvan ve Şamâhî kaleleri ile Dağıstan padişahının Tarhu adlı ülkesi yakınında Bahr-ı Hazar kenarında İskender-i Zülkarneyn'in bina ettiği demirkapıdır. Buna Arap tarihlerinde Bâbü'l-ebvâb derler. İskender-i Zülkarneyn, Abaza Dağları dibinde Kızlar Algan suyu kenarındaki beş yüz evli bir yerde Allah tarafından gönderilen bir ağaç dikmiştir. Ve bir ağaç da Dağıstan vilayeti yakınındaki Elburz Dağı eteğinde vardır. Halk bu ağacın altında İskender-i Zülkarneyn'in metfun olduğuna inanır (Evliya 1999: II/154, 161; 2003: VII/172, 281-2; 2005: IX/113).

Kaf Dağı, Sedd-i İskender, Bahr-ı Zulûmât: İskender gibi âb-ı hayâta varan Kalmuk kavmidir. İskender-i Zülkarneyn bahr-ı zulûmâtı geçip öbür dünyaya ayak basmış, Kaf Dağı'nda Allah'ın emriyle Sedd-i İskender'i bina etmiştir. Kalmuk kavminin Yıldırak Dağ dedikleri aslında Sedd-i Yecüc'dür (Evliya 2003: VII/329).

4. Âyîne-i İskender

Seyahatnâme'de, İskender'in adıyla anılan ve İskenderiye'nin sembollerinden biri olan Âyîne-i İskender'den de zaman zaman söz edilir. Bu ayna öyle bir aynadır ki deryadan İskenderiye üzerine bir düşman gelse bütün gemiler görünür ve aynanın yakıcı ateşiyle yanar, böyle büyük bir tılsımdır. Bir rivayete göre İspanya kralının elçisi, Emevilerden Abdülmelik bin Mervân'ı kandırarak kuleyi ilim kuvvetiyle yıkıp Âyîne-i İskender'i alır ve şehri yağmalar. Hâlâ temeli oradadır. Mekke'de Hz. Muhammed vücuda geldiğinde Bağdâd'da tâk-ı Kısra ve Irâk'ta âteş-gede-i Nemrûd ile birlikte İskenderiye'de Âyîne-i İskender de yıkılır (Evliya 1999: III/213; 2007: X/355)

Evliya Çelebi, kalkancı esnafından bahsederken şu bilgileri verir: Bunların pîri Hz. Dâvûd'dur, onun kalkanı hâlâ Kudüs'te Sahretullah kubbesinin sol tarafında kubbe içinde duvarda asılıdır. Nahçıvan çeliğinden yapılmış büyük cilalı bir kalkandır. Halk ağzında ona Âyîne-i İskender derler ama yanlıştır. Hz. Hamza'nın kalkanı için de böyle bir benzetme yapılır: Evvela gümüş kafesli dolap içinde Hz. Resul'ün mübarek sağ kadem-i şerifi, bunun karşısında Hz. Hamza kalkanı vardır. Bazıları Âyîne-i İskender derler. Zira hiçbir yerde görülmemiş macundan tılsımlı bir aynadır ki sanki kâinat aynasıdır. Binlerce kişi baksa teker teker hepsini gösteren acayip, ibretlik bir aynadır. İlim sahibi bu hakir Âyîne-i İskender olduğuna şehadet etmiştir (Evliya 1996: I/265; 2005: IX/237).

5. Tâc-ı İskender

İskender'in olduğuna inanılan önemli eşyalardan biri de Tâc-ı İskender'dir. Avrupalılar bu taca "gorona" derler. İskender'in bulunmadığı coğrafyalarda ve zamanlarda namını yürüten bu taç önemli bir simgedir ve tacı elinde tutan gücü de elinde tutmaktadır.

"Gorona", "taç" ve "manlifke" gibi isimleri vardır. Rûm'un buğday kilesi kadar, müdevver, sivri, Edhemî külahı gibi bir şeydir. Deriden ve telâtinden olmalıdır. Tamamen murassa ve üstü cevahirdendir. Ancak muşambalı ve mukavvalı kuka keçe külah gibi tak tak ses çıkartır, serttir. Eskiden bu kadar süslü değilmiş. Her gelen kral itibar edip bir şey yaptırmış ve saf cevahirle süslenmiş. Bin Mısır hazinesi değerindedir, paha biçilemez derler. Tepesinde bir cevahir halkaya zincirleri bağlayıp tacı bir yere asmak için 18 kral 18 adet zincir takmış. Ancak taç sürekli bu zincirler ile durmazmış, zira zincirler çengellidir. Zincirin her birine paha biçilmez derler. İhtişamlı günlerde ve önemli elçilerin ağırlandığı vakitlerde zincirler takılır, taç yerine konulur, sonra tekrar kaldırılmış. Tacın on iki terki vardır ve her terk arasında sıra sıra lal, yakut, elmas ve zümrüt incisi çoktur. Ağzının kenarlarına çepeçevre 6 sıra fındık büyüklüğünde beyaz inciler arasında yeşil damla zümrüt dizilmiştir. Beyaz ve yeşil, taca öyle güzellik vermiş ki insanın gözü kamaşır. Bu türde ve bu eşkâlde bir Tâc-ı İskender'dir (Evliya 2003: VII/117-8).

Bütün Macar, Latin ve Yunan tarihçilerin yazdıklarına göre "tâc-ı gorona" İskender-i Kübrâ'nındır. Ondan Menûçehr'e, sonra Enûşirvân-ı Dâdyân'a ve ondan da Gürcî Açıkbaş'a intikal etmiştir. Ardından Menûçehr evlatlarından Yejderban goronayı Gürcî Açıkbaş'tan almıştır. Başı açık kaldığından hâlâ Açıkbaş derler. Bazı kuruş sikkelerinde açık başlı krallar vardır. Bu krallar ellerinden goronanın alındığı krallardır. Menûçehr evlatlarından Nagban Yejder, Eğri taraflarında vatan tutmuş ve soyu çoğalmıştır. Fars lisanında bunlara Mençâr kavmi derler, galat-ı meşhur ile Mençâr'dan galat Macar kavmidir. Bu Macar kavminin elinde Tâc-ı İskender nice yüz yıl durur. Süleyman Han asrında Vişegrad Kalesi Macarlardan alınca gorona da Osmanlı'ya geçer. Süleyman Han, Budin'i Erdel kralı Yanoş Kral'a verdiği vakit küffarın Tâc-ı İskender'e itibarı olduğundan güç ve vakar sahibi olsun diye goronayı Yanoş'a ihsan eder. Yanoş, tacı kefere geleneği üzere Ustolni-Belgrad'da başına giyip müstakil Budin kralı ve Ungurus çarı olur. Goronanın muhafazasına Şıkloviş Kalesi herseği Pirin Potur getirilir. Gorona bazen Vişegrad ve Üstürgon'a bazen de Şıkloviş Kalesi'ne götürülürken bir gün Peçoy kaptanı olan Pişyuk on bin atıyla Pirin Potur'u basar, goronayı alıp Sobron Kalesi'ne kor. Süleyman Han 1532 senesinde Sobron'u fethedip Tâc-ı İskender'i tekrar alır ve hazineye koydurur. Sonra tacı ve on iki bin yeniçeriye Ungurus kralına vererek Zirinoğlu Macarlarının ve bütün Hırvatistan'ın kale ve şehirlerini ele geçirir, küffardan intikam alır. Ardından Süleyman Han, Seğitvar'da 1566'da merhum olunca Tâc-ı İskender, Nemse çarlarının elinde kalır. Bağdâd fatihi IV. Murâd Han, goronayı almayı murat eder ancak Bağdâd fethinden sonra ömrü vefa etmez ve taç öylece bî-revaç kalır. Önceleri taç sürekli Pojon Kalesi'nde durur. 1662'de Sultan IV. Mehmed asrında Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Uyvar Kalesi'ni fethedince küffar korkusundan tacı Pojon Kalesi'nden alıp Beç'ten altı konak içeri Prak Kalesi'ne götürür. Ancak paşa tacı Prak'tan getirtir. Kendi tahtının üstünde bir kemercik altında 18 adet cevahirli altın zincirle asılıdır. Ama aşağı kenarları kemerin duvarı üzerinde durur ve dışarıdan gelene sanki kral taç giymiş gibi görünür. Taç bir ara Kostantin'de de kalmıştır (Evliya 1996: I/22-3; 2003: VII/117).

Tâc-ı İskender bir kişinin hükümdarlık iddiasında bulunması için önemlidir. Taç kimdeyse güç ve üstünlük de ondadır. Örneğin haberciler Kral Yanoş'a, Beç kralı Ferdinand'ın

üç kral ile Budin üstüne yürüdüğünü haber verdiklerinde Tâc-1 İskender oradadır ve bu taç marifetiyle başka dört kral Yanoş'a muti olurlar. Yine Nemse hükümdarı Tâc-1 İskender'e sahip olduğundan yedi kral üzerinde nüfuzu, üstünlüğü vardır ve hükmü 1760 parça kaleye maliktir (Evliya 2002: VI/132, 224).

Taç, bulunduğu bazı yerlere de ad vermiştir. Örneğin Ervâm kavminin Üstürgorna dedikleri yerde bir zaman Tâc-1 İskender olan gorona bulunmuştur. Üstürgona ve Üsti gorona'dan galat-1 meşhur hâlâ Üstürgon kalesi derler. Aynı durum Goron ya da Koron adında da vardır. Latin lisanında Gorona adlı bir yer vardır. Gorona'dan galat-1 meşhur Koron derler. Zira bir zaman bu kalede Tâc-1 İskender goronası durmuştur ve Rûmlar buraya Gorona Katror derler (Evliya 2002: VI/159; 2003: VIII/147).³

6. Makedonya, İstanbul ve İzmit'e Dair

Bugün Makedonya ve İstanbul birbirinden oldukça uzak iki yerdir. Ancak Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde İstanbul'un adı Makedonya olarak gösterilir. Çelebi'nin İskender'den söz ettiği bazı yerlerde "Makedonya yani Kostantin", "Kostantiniye ki Makedonya şehridir", "İslâmbol kim Makedonya şehridir", "İslâmbol-1 Makedon", "İslâmbol'a dahi Makedone-opol derler" dediği görülür. Bir yerde ise "Makedon yani Rûmeli" ifadesi kullanılmıştır (Evliya 1996: I/11-4, 185; 1999: III/215-6; IV/9; 2003: VII/16).

İslâmbol Kalesi'nin ilk ismi Latin lisanında Makedonya'dır. Ardından şehri Yanko bina ettiği için Süryânî lisanında Yankoviçe, daha sonra İskender bina ettiğinden İbrani lisanında Aleksandira derler. Bu kadim şehir hakkında Sırp, Bulgar ve Urûm-1 Yunan tarihlerinde, "İslâmbol'dan önce bina olunan Filiboz Kalesi'dir ve Makedone adlı İskender kızının tahtı bu Filiboz'dur." diye yazar ve bütün Hristiyan milletler bunda ittifak etmişlerdir. Hz. Süleyman rüzgârla buraya gelip Belkıs ile sohbet eder ve Filiboz kral Hz. Süleyman'ın otağını kurduğu yere bir kale yaptırır. Rûm diyarında ilk bina olunan Filiboz Kalesi ve Makedone şehridir. Hâlâ Leh, Çek, İsfâç, Eflâğ ve Boğdan lisanlarında "done" kralların eşlerine derler. Bu Filibe şehrini İskender kızı Make bina ettiği için Makedone şehri derler. Bu kadın, İslâmbol'a melike olduğundan İslâmbol'a Makedone-opol denilmiştir. Şehri daha sonra Kostantin imar ettiğinden Kostantin-opol derler. Makedonya şehri, İslâmbol'da Sarâyburnı ile Üsküdâr arasındadır. Burası 700 ılıcası olan büyük bir şehirdir. Bir rivayete göre İslâmbol'a ilk temel atan Hz. Süleyman'dır. Ardından, oğlu Melik Ruhba'im ve Yanko bin Madyan gelir. Şehrin diğer banileri arasında İskender-i Zülkarneyn (başka bir rivayette İskender-i Zülkarneyn ikinci banisi olarak geçer) de vardır. Ayrıca ileride genişçe üzerinde durulacağı gibi İstanbul Boğazı'nı açan İskender'dir (Evliya 1996: I/11-2, 18, 14, 21, 46, 217; 1999: III/215-6).

Bunun yanında İzmit'te vücuda gelen İskender şanlı bir padişaktır ve İzmit'i mamur eder. Bu nedenle İzmit'e *Tevârih-i Yunaniyân*'da İskender Makedoniye derler. Evliya, İzmit'ten söz edeceği vakit, "Aleksandira-i Makedonin ya'nî şehr-i İzimgit" başlığını kullanır (Evliya 1999: II/39; IV/9).

³ Tâc-1 İskender hakkında daha geniş bilgi için bk. (Avcı 2013).

7. İskender-i Zülkarneyn ve Boynuz Meselesi

"İskender'in Kimliği" kısmında da söz edildiği üzere İskender'in alnında iki boynuzu vardır. İskender boynuzların acısından bir saat bile uyku uyuyamaz ve hükeması da buna ilaç bulamaz. Bir rivayete göre İskender, Sedd-i Yecüc'ü bina ettikten sonra Irâk'a gelir ve Şattu'l-Arap suyundan içer. Sudan içince boynuzlarının acısı biraz diner ve uykuya dalar. Gördüğü rüyada, "Ey İskender, bu âb-ı hayattan içerek Musul'a var. Şatt'a dökülen sulardan içe içe git. Hangi suyun faydasını görürsen o nehir kenarından git, nehrin doğuş yerine varıp orada kırk gün kal ve bu sudan iç. Böylece boynuzların acısından kurtulursun." denilir. İskender hükemasıyla Musul tarafına doğru yola çıkar, nice nehirleri geçer. Cezîretü'l-Ömer'den geçip Habur Nehri'nden içince rahatlar. Oradan nehir boyunca giderken nehir ikiye ayrılır. Hısn-ı Keyfâ'dan geleni içerek safa bulur. Onun kenarınca gider, Bitlis'e yakın Kefender Kalesi dibinde nehir ikiye ayrılır. Mûdikî Dağlarından gelenden içince İskender'in acısı artar. Bitlis tarafından geleni içer, ondan hazzeder ve Bitlis şehrine gelir. Nehir, şehirdeki kale altında iki kola ayrılır. Çarşı içinden gelenden içer, safa vermez; kale altından geleni içince rahat bulur ve boynuzlarından biri düşer. Allah'a şükredip nehir boyunca gider. Nehir bir kayadan çıkmaktadır. Orada askerleriyle birlikte kırk gün durup sudan içer ve diğer boynuzu da düşer, acılarından kurutulur. İskender bu nehrin başına yüce bir köşk yaptırır, bütün dervişler ve irfan ehli burada safa bulur. İskender'in Bedlîs adında bir hazinedarı vardır. İskender ona birçok mal verip nehrin kaynağına kendisinin bile alamayacağı bir kale inşa etmesini emreder. Bedlîs kaleyi inşa eder, İskender döndüğünde de kalenin kapılarını açmaz, onunla savaşır. İskender ne olduğunu anlayamaz, Bedlîs'in kendisine neden isyan ettiğini sorar. Bedlîs ise isyan etmediğini, kalenin İskender de dâhil kimse tarafından alınamayacak kadar sağlam olduğunu ispatlamak için böyle yaptığını söyler ve kapıları açar. Bitlis adı hazinedar Bedlîs'ten kalmıştır.⁴

Bir rivayete göre İskender âb-ı hayatı bulamayınca hükemasının telkiniyle "Dünyanın göbeği Bingöl Dağı'nda âb-ı hayatın olma ihtimali vardır." deyip o tarafa gider, sonra Basra önünde Şattu'l-Arap'a gelip ondan içince boynuzunun acısı teskin olur. Oradan Şatt sahilince giderek ve suyundan içerek Batman ve Şatt nehirlerinin birbirine karıştığı yere gelir. İkisinden içer, Şatt'ın faydasını daha fazla görür ve Diyarbakır'a gelir. Daha sonra yukarıda anlatıldığı şekilde Bitlis'e gelir ve orada bir kale yaptırır. Bir başka rivayette ise İskender yine hükemasının telkiniyle Bitlis'ten bir günde Muş Ovası'na, oradan da Murâd Nehri'ne varır. Çapakçur Dağı eteğinde tahtını kurup Murâd suyundan bir süre içer ve boynuzlarından biri düşer. Murâd Nehri'nin suyundan fayda görünce "Ne çapak çur" der. Mığdîsî lisanına göre "çapak çur", "cennet suyu" demektir. Hâlâ Ermeni dilinde "su"ya, "çur" derler. İskender yanındakilere buraya bir kale yapılmasını ve adının da Çapakçur konulmasını emreder. Yine anlatıldığına göre İskender, âb-ı hayatı bulamayınca önce Basra'ya, oradan Kurna'ya gelir. Fırat ve Şatt nehirlerinin birleştiği yerden içer ve boynuzlarının acıları teskin olur ve uyur. Uyanınca hemen hükemasını çağırır ve "Huda'ya hamd olsun, boynuzlarımın acıları dindi. Tez bu yere Karne adlı bir şehir yapın!" der. Zaman içinde halk arasında bu ad Kurna olmuştur (Evliya 1999: III/138-9; IV/33, 83, 61-2, 286-7; 2007: X/20).

⁴ Şeref Han'ın *Şerefnâme*'sine göre Bitlis'in asıl adı "Zülkarneyn"dir (Baş 2010: 378).

8. Âb-ı Hayat ve İskender-Hızır Münasebeti

İskender-i Zülkarneyn, karanlıklar denizinden öte geçip Sedd-i Yecüc'ü bina eder, boynuzlarının acısından kurtulmak ve ebedî ömre erişmek için âb-ı hayatı arayarak geri döner. O asırda Hızır Nebî, İskender'in askerî taifesinden salih bir kişidir ve İskender'le birlikte dir. Sâmbin Nûh Nebî evladındandır. Halktan uzak, yalnız gezmek alışkanlığıdır. Bir yerde vücudu hararet yapar ve saf bir sudan içer. Meğer o su âb-ı hayattır. O zamandan beri Hızır hayattadır, deryada ve adalarda hizmete memurdur. Ama Hz. Muhammed'in, "Eğer Hızır sağ olsa bizimle buluşurdu." dediği insanlar arasında söylenir. Bazılar mürsel peygamber olduğunu söylemiştir (Evliya 1999: III/57-8; IV/33, 62; 2007: X/352-3).

Eski tarihçilerin yazdıklarına göre Hz. İskender-i Zülkarneyn ve Hz. Hızır, Basra civarında bir şehir inşa ederler. İsmine Dâr-ı Ebülhe derler, yani Oğuz şehri demektir. Ama halk dilinde Übülle derler. Kadim zamanların büyük şehirlerindedir. İleride genişçe anlatılacağı üzere Karadeniz'le Akdeniz arasına boğaz açılması fikrini veren, İskender'e yol gösteren Hızır olmuştur. Yine aşağıda ayrıntılı olarak ifade edileceği gibi Cebrail cennetten bir ağaç getirir. Ağacın yerini İskender peygamber kazar, Hızır da diker. İskenderiye yeniden inşa edilirken İskender'in yanında Hızır da vardır ve şehir onun talimiyle daha da güzel ve sağlam hâle gelir (Evliya 1996: I/13-4; 1999: IV/294, 357; 2003: VII/281-2).

9. İskender Zamanında İnşa Edilen Yapılar

Çeşitli kaynaklarda İskender'in gittiği yerlerde birçok şehir kurduğunu, bunlardan bir kısmının kendi adıyla anıldığı bilinmektedir.⁵ Bir rivayete göre İskender 700 büyük şehir kurmuştur (Evliya 2003: VIII/51). *Seyahatnâme*'de de İskender-i Zülkarneyn tarafından yaptırılan, tamir ettirilen, genişletilip geliştirilen veya isim verilen kaleler, şehirler ve başka yapılar hakkında malumat vardır.

Aleksandire, Kesendire: Rûm tarihlerine göre bu kaleyi Aleksander, yani İskender bina etmiştir. Rûm kavmi İskender-i Zülkarneyn'e Aleksandire der. Şehir, Aleksandire'den galat Kesandire veya Kesendire olarak anılır. Selanik körfezi burnuyla Eğriboz'un Kızılhisâr burnu arasındadır (Evliya 2003: VIII/90-1).

Orfan Kasabası: Sofya'nın Rila Dağları'ndan ve Usturumça bağlarından bazı nehirler birleşerek Orfan kasabası yakınından geçip Rindiye Boğazı'nda Akdeniz'e dökülür. Orfan kasabası deniz kenarında kurulmuştur. Rûmeli'de Kavala'dan sonra burası Sedd-i İskender olarak anılmıştır. Şehri Yunanların Aleksandire Kral dedikleri İskender-i Yunan kurmuştur (Evliya 2003: VIII/42).

Atina: Şehrin ilk banisi Hz. Süleyman'dır. Melik Rac'im, sonra da Melik Feylekos burayı imar eder. Feylekos asrında İskender-i Kübrâ vücuda gelir ve Feylekos onu büyütür. İskender, padişah-ı Zülkarneyn olur, büyük bir devlet kurar. Atina şehrini imar edip yedi bin Rûm hükemasını buraya toplar ve milletlerin tarihçileri bu şehre "Dâr-ı medîneti'l-hükemâ ve'l-kudemâ" diye ad koyarlar (Evliya 2003: VIII/113).

⁵ İskender'in ilk kurduğunu şehir olan Aleksandropolis'ten (Dedeoğaç) yine kendi adıyla anılan ve Hindistan'a kadar olan bölgede inşa ettirdiği bu şehirler için bk. (Bosworth 2005: 299-305).

Varadin: Varadin, Tuna kenarında iç kalesi göğe baş kaldırmış, altıgen şekilli eski bir kaledir. Macar müverrihlere göre İskender-i Rûmî zamanında yapılmıştır (Evliya 2003: VII/56).

Demürkapu: Evliya Çelebi gezdiği yerlerde birçok demir kapı görmüştür. Macar müverrihlerin sözlerine göre İskender-i Zülkarneyn, Erdel bölgesinde demir kapılar inşa ettirmiştir. Bunların uzunluğu güney tarafına dört konak yer miktarıdır ve ta Tuna Nehri Demürkapusu'na varıncaya kadar üç kat sağlam duvar ve üç kat derin hendek şeklinde uzanır. Bir başka demir kapı Şirvan ve Şamâhî kaleleri ile Dağıstân padişahının Tarhu adlı ülkesi yakınında Hazar Denizi kenarında İskender-i Zülkarneyn'in bina ettiği demir kapıdır. Buna Arap tarihlerinde Bâbü'l-ebvâb derler. Geçen zaman içinde bu kapılar yıkılmıştır, ancak hâlâ hendeklerin ve duvarların temel yerleri Sedd-i İskender gibi bellidir (Evliya 2002: VI/3; 2003: VII/172).⁶

Akka Kalesi (İskender sarayı): İskender'in Akka Kalesi'nde bir sarayı vardır. Bu kaleyi bir vakit küffar istila edip Hz. Salih'in cesedini kaldırıp İspanya'daki Medîne-i Kübrâ'ya yani Kızılelma'ya götürmek istediklerinde kabirden korkunç bir ses ortaya çıkar ve kabri kaldırmak isteyen küffarın hepsi o sestten helak olur. Helak olanlar İskender'in harap olan sarayının yakınında metfundur (Evliya 1999: III/70).

Tophâne: Tophâne şehri içinde ormanlık bir alanda İskender-i Rûmî'nin bir manastırı vardır. Kefereler onu yılda bir kez Aya Aleksandıra diye ziyaret ederler. Tophâne şehrinin ilk imareti bu İskender binasıdır (Evliya 1996: I/185).

Sarıyar: İskender-i Zülkarneyn, Karadeniz'i Akdeniz'e akıtırken bu bölgede altın madeni bulmuş ve kanalı farklı bir yerden açtırarak buraya bir şehir bina etmiş ve adını da Fondûra koymuştur (Evliya 1996: I/197).

İzmit (İskender Makedoniye): Yunanların sözlerine göre İzmit'te vücuda gelen İskender, İzmit'i mamur etmiş ve buraya İslâmbol'a benzer sağlam bir kale yaptırmıştır. Bu sebeple İzmit'e *Tevârîh-i Yunaniyân*'da "İskender Makedoniye" derler (Evliya 1999: II/39).

Van: İskender hile ile Van Kalesi'ni almış, buradaki Câlût Kilisesi'ne "Vang" adını koymuştur. Ermenicede vang, kilise demektir. Rûm lisanında Van'a Aleksandıra derler, İskender demektir. İskender-i Kübrâ, Vang'ı ziyadesiyle imar edip mabet hâline getirmiştir. Bu ad zamanla halk arasında Van olmuştur (Evliya 1999: IV/108).

Erciş: Erciş'in kuzeyinde Erzurum yolu tarafında bir hayli mesafede bir ılıca vardır. Bu ılıcadaki büyük ve eski binalara halk İskender binası der (Evliya 1999: IV/101).

Bitlis: İskender'in fermanıya bugünkü Bitlis şehrinin bulunduğu yere Bedlîs adlı hazinedarınca bir kale yapılır ve şehrin adı bu hazinedardan gelir (Evliya 1999: IV/145).

Dehdîvân seddi: İskender, Bitlis'in fethi için on gün süreyle divan müşaveresi yaptığı dağın tepesine Sedd-i İskender tarzında bir bina yaptırır. Bu dağa o sebepten Dehdîvân Dağı derler. Hâlâ bir mesire yeridir (Evliya 1999: IV/83).

⁶ Demir kapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Baskı 2007).

Canca, Gümüşhâne: Eski bir şehirdir. Burayı ilk olarak İskender-i Zülkarneyn'in hakimlerinden Filkos-ı Yunanî bulmuş, İskender de abat etmiştir (Evliya 1999: II/173).

Sedd-i İskender: Elbette İskender'in inşa ettiği yapıların en önemlisi "Sedd-i İskender" ya da diğer adıyla "Sedd-i Yecüc ve Mecüc"dür. *Seyahatnâme*'de sözü edilen birçok yapı, sağlamlığı, aşılmazlığı gibi nedenlerle bu sete benzetilir. Yukarıda anılan ayet (Kehf, 94) nazil olunca İskender-i Zülkarneyn zulumâtı geçip öbür dünyaya ayak basar, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı Kaf Dağı'nda Sedd-i İskender'i inşa ettirir. Bir rivayette bu set, Dağistan Dağları içinde Karadeniz ile Hazar Denizi arasında, Moskov diyarına yakın bir yerdedir. Doğusunda İran ve Turan, batısında Deşt-i Kıpçak kavmi, Benî Asfer, Sal'ât, Kırım ve uğursuz Rûs taifesi vardır. Bu set, madenlerle oldukça sağlam, üç kat duvar şeklinde yapılmış ve ayrıca yanına üç kat büyük hendek açılmıştır. Uzunluğu 12 konak miktarıdır. Hâlâ Elburz Dağı içinde ve Irâk-ı Dâdyân dağlarında bu duvar ve hendeğin izleri vardır ve hakir Evliya Çelebi bunları görmüştür. Kalmukların Yıldırak Dağ (Yalabır Dağ, Cıldırak Tav) dedikleri parlayan dağlar Sedd-i İskender'dir, ancak Kalmuklar bunu bilmezler. İskender burada Bukrât, Sokrât, Feylekos, Feylesûf, Padre, Ristâlis, Eflâtûn-ı İlahî ve Fisagores-i Tevhidî adlı hakimlerine garip ve acayip tılsımlar yaptırarak Kalmukların kabemiz dedikleri bir kubbe de inşa ettirmiştir. Dört köşeli ve dört pencerele bu tunç kubbenin içine Hz. Hızır'ın talimiyle İskender'in bütün başlıkları, hazinesi de konulmuş ve tıslımlanmıştır. Kalmuklar, "Atalarımız dağlardan gelen seslerle helak oldu." derler. Bu, Yecüc ve Mecüc kavminden gelen seslerdir. Bu sesler nedeniyle dağa tam olarak varamazlar. Bir rivayete göre Yıldırak Dağ, Kaf Dağı'dır. Moskov tarafında her yer 9 ay kış sonrası donar ve buz deryasına döner. Kalmuklar, 70 günlük bu karanlık buz deryasını 5 gün 5 gecede (veya 7 gün 7 gecede, 70 gün 70 gecede) geçip aydınlığa çıkarlar. Kaf Dağı eteğindeki benzersiz kâbelerine varıp ibadet ederler. Daha sonra buz deryası çözülmeyen tekrar geri memleketleri Helar vilayetine dönerler. Onların bu gidip gelişleri Nogay kavmi arasında meşhurdur. Bu seyahatlerini 40-50 (veya 70-80) yılda bir, 70-80 bin kişiyle gerçekleştirirler (Evliya 1999: II/20, 154-5; III/143; IV/342; 2002: VI/3; 2003: VII/292-7, 329).

Azgûr-ı Gûr: Gürcîstân'da inşa edilen ilk yer Azgûr-ı Gûr Kalesi'dir. Gürcü lisanında "Azgûr-ı Gûr", "padişahlar padişahı Aleksandır" binası demektir. Aleksandır, yani İskender-i Zülkarneyn yaptırmıştır (Evliya 1999: II/161).

Anapa: İskender-i Zülkarneyn, Allah'ın emriyle Sedd-i Yecüc'ü bina etmeye giderken Anapa Kalesi'nin bulunduğu yeri çok beğerir. Karadeniz'in kenarındaki bu güzel yere bir senede türlü taştan beş köşeli şeddadi bir kale yaptırır (Evliya 1999: II/62).

İskenderiye: İlk banisi Nûh Tufanı'ndan sonra Bayzar bin Hâm'dır. Bayzar bin Hâm, Mısır'a malik olup İskenderiye'yi bina eder ve Menû'fu taht edindir. O asırda İskenderiye'nin ismi Rukûde'dir, Alman diyarında hâlâ Rukûde derler. Yunan lisanında ise Aleksandire'dir. İskender-i Kübrâ burayı o kadar mamur ve müzeyyen yapar ki hiçbir yerde bunun kadar geniş ve güzel bir şehir yoktur. Bütün milletlerden insanlar onu seyretmeye gelir. Yeryüzünde bundan sonra kurulan şehirler ve kaleler hep İskenderiye örnek alınarak yapılır. Burayı yapan İskender-i Zülkarneyn'in nesebi bir rivayette Hâm'a değil, Yâfes'e dayanır: İbn Rûmî ibn Nîfî

[Nebatî?] ibn Nu'mân ibn Târic ibn Yâfes ibn Nûh. Başka bir rivayette ise İskender ibn Dârâ ibn Behmen ibn İsfendiyâr'dır. İskenderiye yeniden inşa edilirken İskender'in yanında Hızır da vardır. Osmanlı sınırları içinde üç İskenderun vardır. Biri Arnavud İskenderiye'si, biri Akdeniz kenarında İskenderun denilen Halep iskelesi, biri de Mısır İskenderiye'sidir. Mısır İskenderiye'sine Yunan dilinde "Aleksandre Pırgaz" derler. "Pırgaz", Rûmca "kale" demektir, yani "İskender kalesi" derler. Âyîne-i İskender buradadır (Evliya 1999: III/33; IV/357; 2002: VI/56; 2007: X/352-5).

Sûr: Derya kıyısında İskender-i Kübrâ binasıdır. Sayda bölgesinde bir nahiyedir. Kıyıda büyük bir kalesi ve limanı vardır. Üç mahallesi, üç yüz hanesi, bir camisi, bir hamamı, küçük bir çarşısı ve mamur bir kilisesi vardır. Bütün kefare, Aleksandır'ın mabedidir diye itibar eder (Evliya 1999: III/62-3; 2005: IX/216).

Hamâ: Tufandan sonra ilk banisi Hâm bin Nûh'tur. İskender-i Kübrâ asrında imar olmaktadır İskender 32 sene hilafetten sonra merhum olmuştur (Evliya 1999: III/39).

Kurna: Rûm müverrihlerinin sözlerine göre Kurna Kalesi'nin banisi İskender-i Zülkarneyn'dir. İskender boynuzların acısına derman ararken Fırat ve Şatt nehirlerinin birbirine karıştığı yerden içer, boynuzlarının acısı teskin olur ve rahatlar. Allah'a hamd ederek tez vakitte oraya Karne adlı bir şehir kurulmasını emreder. Halk arasında adı zamanla Kurna olur (Evliya 1999: IV/286-9).

Übülle: Eski tarihçilerin söylediklerine göre İskender-i Zülkarneyn bu temiz yere ayak bastığında yanında Hızır da vardır. Birlikte bu şehri inşa ederler ve adına Dâr-ı Ebülhe derler, yani Oğuz şehri demek olur. Ama halk arasında Übülle derler (Evliya 1999: IV/294).

Mefârikîn: Şehir/kale Şatt Nehri ile Batman Nehri'nin ortasındadır ve iki nehri ayırdığı (fark ettiği) için Mâ-i fârikeyn derler. Şehrin dört bir yanından kaynaklar vardır. En büyüğünden İskender-i Kübrâ içip buraya büyük bir havuz yaptırdığı için Ayn-ı Havz derler (Evliya 1999: IV/54-5).

İsfahân: İsfahân, birbirine bağlı iki şehirdir. Bunlardan İsfahân-ı atîk-i şehri Yahûd'u ilk bina edenler Tahmûres, Cemşid ve Zülkarneyn'dir (Evliya 1999: IV/358).

10. İskender'in Açtırdığı Boğazlar

Seyahatnâme'de, İskender'in açtırdığı boğazlardan da söz edilir. Eserde verilen bilgilere göre İskender 5 ayrı yerde boğaz açtırmıştır. Burada, İstanbul Boğazı'nın nasıl açıldığı anlatılırken İskender-Kaydâfe hikâyesi de yer alır.⁷

Bahr-ı Hazar-Karadeniz Boğazı: İskender-i Zülkarneyn, Hak emriyle Sedd-i Yecüc'ü bina edip Demirkapı bölgesine gelince Dağıstan sınırında, deniz kenarında güzel bir yer görür. Veziri Ristâlis, Fisagores-i Tevhidî, hazinedarı Bedlîs, Câlinus, Bukrât ve Sokrât ile meşveret edip Bahr-ı Hazar'ı Karadeniz'e akıtmaya niyet eder. Mühendisler Bahr-ı Hazar ile Karadeniz arasını, Dağıstan, Elburz Dağı, Karadeniz sahilinde Mikrîlistan hududu ve Faşa nehri bölgesini üç günde ölçerler. Karadeniz'i Bahr-i Hazar'dan yirmi derece daha aşağıda

⁷ İskender-Kaydâfe hikâyesi hakkında daha geniş bilgi için bk. (Gökcan Türkdoğan 2009).

bulurlar ve İskender'e bildirirler. İskender hemen bismillah ile Demirkapı yakınında Bahr-ı Hazar kenarında dağ delici ustalara mühimmat verir ve bunlar yer altında 70 günde 7000 adım ilerlerler. Ancak hükema toplanıp, "Ey İskender! Sen Sedd-i Yecüc'ü bina etmeye memur edildin, buna kalkışman gerçekleşmesi zor bir emeldir. Bahr-ı Hazar ile Bahr-i Siyâh'ın arasını yaya bir kişi üç günde aşar, lakin Elburz eteğinde yalçın çakmak taşlı kayalar vardır. Onlara kazma vurunca nice hazine boşa gider, uzun ömür ister. Nücum ilmine göre sizin hilafetinizin dolmasına 32 sene vardır. Artık Hak'tan tarafa yönelin, faydalı işler yapın." derler. İskender'i, Karadeniz'le Akdeniz arasına kanal açmaya sevk ederler. İskender o gece korkulu bir rüya görür ve Bahr-ı Hazar'ı Karadeniz'e akıtmaktan vazgeçer. *Târîh-i Tuhfe*'ye göre İskender'in yetmiş günde kazdırdığı yerden Bahr-ı Hazar yol bulup yer altından akarak Faşa Çayıyla Karadeniz'e ulaşır. Ama Evliya Çelebi buna itiraz eder. 1640 yılında Azak gazasına giderken Tarabefzûn Kalesi'nden Mikrilistan'a ve oradan Abaza diyarına geçtiği zaman Faşa Çayı sahilinde biraz eğlenir ve sudan birçok kere içer. Suyun tadı çok güzeldir. Daha sonra Bahr-ı Hazar'a varırlar, su yılan zehri gibidir. Bu nedenle söylenen yanlıştır (Evliya 1999: II/154-5).

İstanbul Boğazı: Hz. Âdem'in yeryüzüne inişinden 5075 sene sonra İskender-i Kübrâ ortaya çıkar ve her yeri ele geçirir. Ancak Yunaniyân'dan Makedonya ve İzmirne sahibi melike Kaydâfe, İskender'e boyun eğmez. İskender, Kaydâfe mülkünü bir türlü alamayınca kılık değiştirip Kaydâfe'nin diyarına varır, divanına dâhil olur. Kaydâfe ise onun tavrından İskender olduğunu anlar. Zaten daha önce İskender'in suretini nakşettirmiştir. Bu nedenle onu hapsettirir. Bir zaman sonra da kendisine kılıç çekmeyeceği konusunda yemin verdirerek azat eder. İskender payitahtı olan Elburz Dağı eteğindeki Irâk-ı Dâdyân'a gelir ve hükemasıyla müşavere eder. İskender'in vezirleri, "Padişahım, Kaydâfe adlı bu avradın derya gibi askerimizle üzerine yürüyelim, memleketini harap, halkını kılıçtan geçirip ciğerlerini kebab edelim." derler. İskender ise "Kaydâfe'ye yemin verdim, buna bir çare bulun da Kaydâfe'den intikam alayım." der. O esnada Hz. Hızır öne çıkıp "Ey İskender, eğer Kaydâfe'den intikam alayım dersen savaşa gerek yok, hemen Karadeniz'i Makedonya şehri yakınından kesip Akdeniz'e akıt. Kaydâfe'nin bütün malı mülkü suya gark olur, hem intikamını alırsın hem de sözünde durmuş olursun." der. İskender ve hükeması bu tedbiri çok beğenir. Mühendisler Karadeniz ile Akdeniz'in irtifasına bakarlar, Karadeniz'in daha yüksek olduğunu görürler. Yedi yüz bin işçi toplanır, Hz. Hızır'ın gözetiminde Karadeniz'in kesilmesine başlanır. Üç senede Karadeniz'den Akdeniz'e boğaz açılır. Bu arada bir rivayete göre İskender'in dedesi olan Melik Rac'im (Hz. Süleyman'ın oğlu), İskender'in Karadeniz'den boğaz açacağını daha önceden haber vermiştir. Kaydâfe'nin şehirlerinden Makedonya, Eski İslâmboliye, Liryo ve Yöroz, hâsılı 1700 parça şehir suya gark olur, Kaydâfe'nin askerinden bir kişi bile kurtulamaz. O asırda Karadeniz ile Akdeniz arasında binlerce köy, kasaba ve büyük şehir vardır. İslâmbol'da Sarâyburnu ile Üsküdâr arasında Makedonya şehri vardır. Burası 700 ılıcası olan büyük bir şehirdir. Orası da suya gark olur, İskender-i Kübrâ bu şekilde Kaydâfe'den intikam alır. İskender daha sonra Makedonya şehrini tamir etmeye başlar ve burayı kendisine taht edinip mamur hâle getirir. O zamanlar Macar, Serem, Semendire, Leh, Çeh, Kırım, Deşt-i Kıpçak, Heyhât ve Akkirmân bölgesi denizdir. Yine müverrihlere göre İskender-i Zülkarneyn, Karadeniz'den boğaz açmadan önce Özi, Kamerül-kamer, Tımışvâr, Göle, Salanta,

Keçkemet, Peşte, Baçka ve Laçka ovaları ile Hâmûn-ı Azak'tan ta Alman dağlarına varıncaya kadar her yer Karadeniz'dir ve Akdeniz'le Karadeniz Venedik körfezinde karışmaktadır. Boğaz açılınca bu yerler deryadan kurtulup insanların ve hayvanların yaşayabilecekleri yerler hâline gelir. Diğer taraftan sular çekilince buralar boş, ıssız kumlu yerler olur ve ecinniler bu vadileri beğenip vatan tutar. Enûşirvân asrında Salsal adlı bir pehlivan Akkirmân'a gelir, bu bölgenin havasını ve suyunu çok sever. Derhal hükemasını toplar, bir tılsımla ecinnileri bağlayıp zararsız hâle getirtir ve insanlardan uzak tutar. İslâmbol Boğazı'nda Akdeniz ile Karadeniz birbirine karıştığı için bazı müverrihler o boğaza "Merece'l-bahreyn" derler. Eyne Adası (Eyneada) boğazın açılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Ayrıca Belkıs tahtı harabelerinin de içinde bulunduğu Kapıdağı ile Bandırma da boğazın açılmasından sonra ada hâline gelmiştir. Müverrihlerin sözlerine göre İskender-i Kübrâ asrında Gazze yakınında deniz kıyısında Askalân şehrinden Kıbrıs vilayetine varıncaya kadar deniz içinde geniş bir yol vardır. Bütün kara ve deniz tüccarları o yoldan Kıbrıs Adası'na gelip giderler. Bir vakit Hamâlî bir Yahudi Mısır'ın mübarek Nil'ini sihirle Hamâ şehrine getirirken bir şişe içindeki Nil suyunu zemine dökünce Tene Gölü ortaya çıkar ve Kıbrıs yolunun yarısı suya gark olur. Yolun yarısı da daha önce İskender, Karadeniz'i kesip Akdeniz'e akıttığı zaman suya gark olmuştur (Evliya 1996: I/13-4, 197; 1999: III/176, 180; 2001: V/63, 149-51; 2002: VI/86, 2003: VII/16, 173).

Sebte (Cebelitarık) Boğazı: İskender, Allah'ın emriyle Sebte Boğazı'nı açarak Akdeniz'i Bahr-ı Okyanûs'a akıtır. Yunan lisanında Bahr-ı Okyanûs, Arap lisanında Bahr-ı Muhît'tir. Bazıları ise Bahr-ı Ummân derler. Evliya Çelebi'nin Yunan tarihlerinden naklettiğine göre İskender-i Zülkarneyn, Sebte Boğazı'nı açmadan evvel Şâm, Mekke ve Medîne çölleri tamamen deryadır. Boğaz açılınca Bahr-ı Rûm, Bahr-i Muhît'e akmış ve bu yerler çöl olmuştur (Evliya 1996: I/13-4; 2005: IX/301).

Sabanca-İzmit Körfezi Boğazı: İzmit'te vücuda gelen İskender, İzmit'in şark tarafında Sabanca Gölü'nü kesip İzmit Körfezi'ne akıtır. Sakarya nehriyle Karadeniz ve İzmit Körfezi arasında Kocaili ve İzmit şehirleri bir ada gibi kalır. Nice müddet İzmit ada olarak durur, sonra İslâmbol tekürü Keştantış, Sabanca halicinin yolunu kapatıp İzmit'i ada olmaktan kurtarır (Evliya 1999: II/39).

Ağrıboz Boğazı: Ağrıboz, İskender-i Zülkarneyn hükmündeyken Rûmeli karasına bağlıdır. Müverrih Yanvan'a göre şehrin beyi İskender'e gelir ve "Bu şehrin Rûmeli tarafıyla bağlantısını keselim. Kale ve şehrimiz ada olsun ve böylece düşmandan korunalım. Ayrıca balık dalyanlarıyla çeşit çeşit balık avlayalım. Bunlar kullarınıza ulufe, size hazine, şehrimize ganimet olur." der. İskender kabul eder. Ağrıboz beyi hemen işe başlar, boğazı kesip denizi beriden öteye akıtarak oraya kâhinlerinin ilmiyle büyük bir tılsım yaptırır. Bütün Akdeniz balıkları o kesilen boğazdan geçerken ağlara takıldığından bu adaya Ağrıboz ipsarya derler. Yani Rûm lisanında "balık ağı yeri" demektir (Evliya 2003: VIII/110-1).

11. İskender'le Dârâ Şâh'ın Savaşı

Rûm, Arap ve Acem müverrihlere göre Feylekos oğlu İskender-i Yunan asrında Dârâ Şâh'tan ulu padişah yoktur. İskender-i Yunan, Rûmeli'deki Kavala, Selanik, Atina, Makedona

ve Kostantiniye'den Acem diyarına çıkar. Bütün Rûm'u ele geçirdikten sonra, Irâk-ı Arap'ı istila eder. Nusaybin üzerine asker çekip Karadere adlı yerde Dârâ Şâh ile büyük bir savaş yapar. Savaşta Dârâ Şâh yenilir ve esir edilir. Bir rivayete göre ise kaçır. İskender, şahın tahtının bulunduğu Karadere ile Nusaybin'i harap, halkını kebab ve hanelerini tûrap eder. Acem diyarını haraca bağlar ve gelen malın yarısını Kudüs'teki Gammâme mabedine, yarısını ise Kostantiniye'deki Alina yani Ayasofya'ya vakfeder. Rûm kavmi bütün Irâk-ı Arap'ı, Irâk-ı Acem'i, Dühük ve İmâdiye'yi harap eder (Evliya 1999: IV/308, 321).

Yanvan Târîhi'ne göre o asırda Şâm, Kudüs, Nablus, Hamâ, Humus, Haleb, Antakiye, Bağdâd, Birecik ve Urfa cümle Rûm elindedir. Turan, Türkistan vilayetleri ve bizzat Dârâ Şâh, İskender-i Yunan'a haraç verir (Evliya 2005: IX/127).

Dârâ Şâh merhum olunca İskender, Dârâ'nın kızı da dâhil ailesinin tamamını Anadolu diyarındaki Menteşe bölgesindeki Rodos Adası'nın karşısında yer alan Dârâhiye adlı kazada hapseder. Dârâ'nın ailesinden ötürü o kazaya Dârâhiye derler. Yine İskender-i Yunan, Dârâ Şâh'ın bütün vezir, vekil, şehzade ve askerlerini esir edip Rûm'a getirir. Burada Üsküdâr ile İzmit kalesi arasında Rûm halici sahilinde yalçın bir kaya üzerinde bir kale yaptırıp hepsini hapsedirir. Dârâ Şâh'ın bütün maiyeti o kalede hapis olduğundan Rûm kavmi kaleye Dârâ Piğados derler (Evliya 1999: IV/331-2; 2007: X/353).

Bir rivayete göre Feylekos oğlu İskender-i Yunan, Dârâ'yı hezimete uğrattıktan sonra İskenderiye tahtına gelir. Bir zaman sonra Dârâ'nın ailesinin bulunduğu diyarda cüzzam baş gösterir. Hekimler toplanır ancak bir çare bulamazlar. Sonunda Dârâ'nın kızı hokkasından havası ve suyu hoş Gökâbâd bölgesinden elde edilen sıgala yağından çıkarıp "Biz bununla sıhhat buluruz, yoksa bize başka ilaç tesir etmez." deyince hemen bunları Rodos karşısındaki dağlara bırakırlar, oralara büyük saraylar ve bahçeler yapılırlar. Bu yağdan hepsi vücutlarına sürerler, âb-ı hayat sularından içip vücutları sıhhat bulur. Hâlâ bu yaylakta metfundurlar ve yaylağa Dârâhiye derler. Başka bir rivayette cüzzam hadisesi, Zenan Adası'ndan söz edilirken anlatılır. Bu adaya Avrat Adası denmesinin sebebi şudur: İskender-i Zülkarneyn, Dârâ'yı hezimete uğrattıktan bütün malına el koyar, ailesini esir eder. İskender, İskenderiye'de iken Dârâ'nın ailesi Mısır havasına alışamaz, hepsi cüzzama yakalanır. Sonunda İskender'in hükeması bunlara nafaka tedarik edip Avrat Adası'na sürer, cümlesi iyileşip kurtulur (Evliya 2005: IX/139, 201).

12. İskender'in Van Kalesi'ni Hileyle Alması

Van Kalesi tarihte yüzlerce devlete intikal etmiştir. Hz. Muhammed'in doğumundan 1600 sene önce Hz. Dâvûd asrında Melik Câlût, Van kayası üzerine bir mabet inşa eder. Söz konusu mabet daha sonra birçok devlet eline geçip Hristiyanların mabedi hâline gelir. Sonunda Hz. Muhammed asrından 881 sene önce İskender-i Kübrâ hükmüne girer. Miğdisî'nin sözlerine göre İskender-i Kübrâ, Cemapur diyarına giderken Van Ovası'na otağını kurar ve bir süre burada kalır. Burada bulunduğu sıralarda kimsenin haberi olmadan Van Kalesi'nin hakimlerini ve ruhbanlarını davet edip "Ben Cemapur diyarına gideceğim. Oradan Dârâ Şâh'ın üzerine yürüyeceğim. Ancak yanımda çok fazla ağır yüküm var. Benim bu sandıklarım sizde Allah emaneti olsun. Zira sizin kalenizde mağaralar var ve kiliseniz bütün

Hristiyanların mabedidir." der. Onlar da üç yüz sandığı almayı kabul ederler. Oldukça ağır olan sandıklar içeri taşınınca birden İskender'in adamları sandıkların kapaklarını açarlar. Her birinden üçer silahlı asker çıkar ve diğerleriyle birlikte ejderha gibi mağaralardan dışarı fırlarlar. Van Kalesi'nde olanların bazılarını kılıçtan geçirirler, bazıları korkudan kendilerini surlardan aşağı atarlar. Böylece kale hileyle ele geçirilir. İskender kaleyi ele geçirincede Câlût Kilisesi'ne "Vang" adını koyar. Ermeni lisanında vang, kiliseye derler. Rûm lisanında Van'a Aleksandıra derler. Aleksandıra, İskender demektir. İskender-i Kübrâ bu Vang'ı ziyadesiyle imar eder ve ibadethane yapar. Bu Vang ismi halk dilinde Van olmuştur (Evliya 1999: IV/108).

13. İskender ve Tılsımlar

Tophâne: Evliya Çelebi, Tophâne şehrini anlatırken İskender'in yaptığı bir tılsımdan söz eder. Buna göre Tophâne'de İskender-i Rûmî'nin bir manastırı vardır. Kefereler onu yılda bir kez Aya Aleksandıra diye ziyaret ederler. İskender-i Zülkarneyn, Sedd-i Yecüc'ü bina ettikten sonra bir miktar gulyabaniyi, korkunç beyaz devleri, Çerkez vilayetinde olan Elburz Dağı'ndaki sâhirlere ve Abaza diyarında olan Sadşa Dağları'ndaki büyücü avratları el ve ayaklarından hurma lifiyle bağlayarak Kostantiniye'ye getirir, Tophâne'de büyük bir çukur kazdırıp içinde hapseder. Allah'ın emriyle ip tılsımının kuvvetiyle bunlar hareket edemezler. Yılda bir kere Cihangir'de olan Aleksandıra kilisesinin ziyaretine gelenler bu Tophâne'deki gulyabani, dev ve büyücüleri temaşa ederler. Kışın erbain ve zemheri olunca İskender'in izniyle bu büyücüler tıslımlı bakır gemilere binip yelkensiz derya yüzünde sesler çıkararak Akdeniz'de ve Karadeniz'de gezerler. Böylece Makedonya yani Kostantin şehrini korurlar, 40 gün sonra yine Tophâne'ye gelip gemileri limana bağlarlar ve hapsedilirler. Devlere ve gulyabanilere İskender, dağları ve Karadeniz Boğazı'nı açtırır. Sonra bu varlıklar orada suya gark olup ölürler, bakır gemileri Tophâne limanında kalır (Evliya 1996: I/185).

Akye Kalesi: Akdeniz kenarında bir körfezin sonunda düz, kumsal ve açıklık bir yerde murabba şekilli eski bir kaledir. Şehrin dışında şifalı bir hamamı vardır. İskender-i Zülkarneyn bu şehirde sakinken remil için bir tıslım yaptırmıştır. Ancak bu tıslım harap olduğundan şehir günden güne kuma gark olmaktadır (Evliya 1999: III/68).

Muş Faresi: Allah, Muş Ovası'nda büyük bir fare yaratır, lanetlenmiş Nemrûd kavmini bu fareye yedirir ve Muş şehri de harap olur. Şehrin yakınında farenin ortaya çıktığı büyük mağara hâlâ görünmektedir. Bu mağara içinde olan fare, başka bir diyarda yoktur. Ama Allah'ın emriyle İskender Filikos'un yaptığı bir tıslım sebebiyle Muş Ovası'nda artık sıçan olmaz. Muş şehrinin adı bu büyük fareden (Farsça mûş faredir) gelir (Evliya 1999: III/141).

Yıldırak Dağ: Kalmukların adlandırmasıyla Yıldırak Dağ (Cıldırak Tav), İskender-i Zülkarneyn'in Kaf Dağı'nda Allah'ın emriyle bütün madenleri kullanarak yaptığı Sedd-i İskender'dir. İskender bunların kâbe dedikleri kubbeyi bina edip Bukrât, Sokrât, Feylekos, Feylesûf, Padre, Ristâlis, Eflâtûn-ı İlahî ve Fisagores-i Tevhidî adlı bütün eski hükemaya acayip ve garip tıslımlar yaptırarak Hz. Hızır'ın da talimiyle bu kubbeyi inşa ettirir. İskender'in bütün başlıkları ve hazinesi bu tunç kubbede gizlenir. Tıslımlarla müvekkiller tayin edilip Kalmuklarla konuşurlar. Allah bilir, müvekkil olan hizmetçiler ifritlerdir.

Kalmukların Yıldırak Dağ dedikleri parlayan dağlar Sedd-i Yecüc ve Mecüc dağlarıdır. Onların, "O dağdan gelen sestem babalarımız helak oldu." dedikleri Yecüc kavmi sedası olmalıdır (Evliya 2003: VII/283, 329).

Dehdîvân Dağı: Bu dağın zirvesinde İskender tarafından yapılan sette Bitlis'in fethi için on gün müşavere yapılmıştır. Tılsımlarla bina edildiğinden Dehdîvân Dağı'ndan daha yüksek dağların ardındaki Güzeldere, Nemrûd, Mudikî ve Muş Dağları, Gevâr bağları hep görünür (Evliya 1999: IV/83).

Ağrıboz Boğazı: Ağrıboz, İskender-i Zülkarneyn hükümündeyken Rûmeli karasına bağlıdır. Şehrin beyi İskender'e gelir ve "Bu şehrin Rûmeli tarafıyla olan bağlantısını keselim. Kale ve şehrimiz ada olsun ve böylece düşmandan korunalım. Ayrıca balık dalyanları yapıp çeşit çeşit balık avlayalım." der. İskender bunu kabul eder. Ağrıboz beyi hemen boğazı kesip denizi beriden öteye akıtarak oraya kâhinlerinin ilmiyle büyük bir tılsım yaptırır. Bütün Akdeniz balıkları o kesilen boğazdan geçerken ağlara takılıp avlandığı için bu adaya "Ağrıboz İpsarya" derler. Yani Rûm lisanında "balık ağı yeri" demektir (Evliya 2003: VIII/110-1).

14. İskender'le İlişkilendirilen Ulu Ağaçlar

Tûbâ Ağacından Bir Nihal: Abaza Dağları dibinde Kızlar Algan suyu kenarında beş yüz evden oluşan ve adı Âdemî olan bir pişköv bulunur. Bu kavmin tapındıkları başı yukarılara uzamış bir ağaç vardır. Âdemî pişkövünün güneyinde bir hayli uzak mesafede, geniş çimenlik bir vadide, gökyüzüne boy çekmiş, kavağa benzer bir ağaçtır. Yaprakları sarıdır ve misk, amber ve safran gibi kokar. Bir kişi yapraklarından ovalasa bir hafta elinden güzel kokusu gitmez. Hatta bazı sanat sahibi Çerkezler bu yapraklardan koksun diye elbiselerinin içine koyarlar. Ayrıca bu yapraklardan diyar diyar hediye götürürler. Yüz yıl dursa rengi değişmez, kokusu gitmez. Evliya Çelebi de dâhil, bu büyük ağacın cüssesini yirmi iki kişi el ele verip kucaklarlar, etrafını güçlkle sarabilirler. Çelebi, Âdemî kavmi ve Nogay kavimlerinden bu ağacın aslını sorar, şöyle cevap verirler: "İskender-i Zülkarneyn, Sedd-i Yecüc'ü yaptıktan sonra buraya gelip durduğunda Cebrail cennetten bu ağacı İskender'e getirip 'Ey İskender! Bu ağacı sana Allah hediye gönderdi. Tûbâ ağacının bir fidanıdır. Buraya dik, kıyamet gününe kadar dursun, sen ve senden sonra gelenler bu güzel ağaç altında ibadet etsinler.' der. İskender peygamber yeri kazmış, Hz. Hızır da bu ağacı dikmiştir. İşte bu nedenle ağaç altında balmumları yakıp ibadet ederiz." derler (Evliya 2003: VII/281-3).

Penç Hasan'da Kavak Ağacı: Başka bir ağaç da Dağıstan vilayeti yakınında, Elburz Dağı eteğinde, Irâk-ı Dâdyân dedikleri tarafta, Nûşîrvân oğlu Hürmüz-i Tâcdâr'ın tahtı olan yerdedir. Irâk-ı Dâdyân yakınında Penç Hasan denilen büyük bir ova vardır. Orada yılda bir kere 40 gün 40 gece süren büyük bir pazar olur. Hind, Sind, Belh, Buhârâ, Çîn, Mâçîn, Fağfûr, Hıtâ, Hoten ve Moskov memleketlerinden yüz binlerce tüccar gelip alışveriş ederler. Bu Penç Hasan ziyaretgâhının dibinde bir kavak ağacı vardır. Ama içi boştur ve otuz atlının sığacağı kadar geniştir. Dört tarafı duvardır. Bütün halk bu ağaca inanırlar. Ama Çerkez kavminden başka bir kavim ağaca tapmaz, ancak temaşa ederler. Ve bütün halk bu ağacın altında İskender-i Zülkarneyn'in metfun olduğuna inanır (Evliya 2005: IX/113).

15. İskendernâme

Evliya Çelebi, Bâyezîd'asrındaki şairlerden söz ederken Karamanlı Figânî'den ve şairin henüz ele geçmeyen *İskendernâme*'sinden de kısaca bahseder. Buna göre Figânî, Karamanlıdır. Manzum bir *İskendernâme*'si vardır. Asılarak öldürülmüştür (Evliya 1996: I/142).

SONUÇ

1. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'de, İskender'e geniş yer ayırmıştır. Ancak onunla ilgili verdiği bilgileri tek bir başlık hâlinde ve bütün olarak değil, seyahatleri sırasında yer geldikçe parça parça eserine not etmiştir.

2. Evliya Çelebi, İskender'den söz ederken hem yazılı hem de sözlü kaynakları kullanmıştır. Müellif *Kur'ân-ı Kerîm*, *Târîh-i Yanvan*, *Târîh-i Miğdîsî*, *Şerefnâme*, *Tevârîh-i Kıbtî* ve *Târîh-i Tuhfe* gibi eserler yanında zaman zaman adlarını zikretmeden Arap, Acem, Macar, Nemse, Latin ve Rûm müverrihlerinin eserlerini de anmıştır. Çelebi eserine gittiği yerlerde dinlediği İskender'le ilgili sözlü kültüre ait anlatmaları da almıştır.

3. *Seyahatnâme*'de İskender'in kimliğine dair verilen bilgilerin çoğunluğu birbiriyle örtüşmez. Eserde İskender'le ilgili anlatılanların, bazı tutarsızlıklar ve karışıklıklarla birlikte, tarihen yaşadığı bilinen Makedonyalı Büyük İskender'le *Kur'ân*'da adı geçen Zülkarneyn hakkında var olan bilgilerin toplamından ibaret olduğu görülür.

4. *Seyahatnâme*'de İskender'le birlikte adı geçen yerler bir araya getirildiğinde genel hatlarıyla bir İskender coğrafyasından söz etmek mümkündür. Bu coğrafya Avrupa ve Balkanlardan İran ve Türkistan'a uzanan geniş bir alanı kapsar. Ancak burada verilen bilgilerden tarihî eserlerde veya İskendernâmelerde sözü edilen güzergâhı izlemek mümkün değildir. Diğer taraftan İskender'in bu fantastik seyahati Kaf Dağı, Sedd-i İskender ve Bahr-ı Zulumât'a kadar ulaşmaktadır.

5. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'de, İskender'den söz eden farklı alanlara ait eserlerde ve İskendernâmelerde farklı şekillerde geçen ya da hiç bulunmayan bazı bilgilere ve efsanevi karakterdeki anlatmalara da yer vermiştir. Bu bakımdan *Seyahatnâme*'deki bu kısımlar önemlidir. Evliya Çelebi'nin İskender'le ilgili sözünü ettiği farklı kısımlar şöyledir:

a) İskenderiye'nin sembollerinden biri olan Âyîne-i İskender'e dair anlatılanlar İskendernâmelerde verilen bilgilerle büyük oranda örtüşmektedir. Ancak Çelebi'nin kalkancı esnafının pîri Hz. Dâvûd'un kalkanı ile Hz. Hamza'nın kalkanının Âyîne-i İskender'e benzetildiğine dair verdiği bilgi farklı ve ilgi çekicidir. b) *Seyahatnâme*'de tâc-ı İskender'e ait tafsilatlı denilebilecek malumat mevcuttur. İskendernâmeler de dâhil olmak üzere İskender'le ilgili diğer metinlerde bu malumata rastlanmaz. c) Eserde dikkati çeken hususlardan biri İstanbul'un adının Makedonya olarak anılmasıdır. İzmit'in ise *Tevârîh-i Yunaniyân*'da İskender Makedoniye olarak geçtiği bilgisi verilir. ç) İskender'in boynuzlarının olduğundan veya boynuzlu taç ya da başlık taktığından hem İskendernâmelerde hem de Türk dünyasının farklı yerlerinden derlenmiş metinlerde söz edilmektedir. Ancak Çelebi'nin bu konuda anlattıkları biraz daha farklıdır. Buna göre İskender kendisine çok acı veren başındaki

boynuzlardan birçok nehir suyunu içip deneyerek kurtulmuştur. d) *Seyahatnâme*'de İskender-Hızır münasebeti çoğu metinde rastlandığı şekilde sadece âb-ı hayat vesilesiyle değil, bazı şehirlerin inşası, Cebrail'in getirdiği bir ağacın dikilmesi gibi işler sebebiyle de kurulmuştur. e) Tarihî kaynaklara göre İskender, Rûmeli'den başlayarak Hindistan'a kadar olan bölgede birçok şehir kurdu muştur. Evliya Çelebi bir rivayete göre bunların sayısının 700 olduğunu söylemektedir. *Seyahatnâme*'de İskender-i Zülkarneyn'le birlikte anılan yerlerin en önemlileri İskenderiye şehri ve Sedd-i İskender'dir. f) *Seyahatnâme*'de İskender'le ilgili anlatılan en dikkat çekici konulardan biri İskender'in açtırdığı söylenen boğazlardır. Efsaneye göre İskender 5 yerde boğaz açtırmıştır. Bunlar içerisinde İstanbul Boğazı ve Sebte (Cebelitarık) Boğazı da vardır. İskendernâmelerde bu konuda sadece Mağrip melikesi Kaydâfe'nin mülkünü almak için açılan boğazdan söz edilmektedir. g) Evliya Çelebi eserinde İskender'le Pers imparatoru Dârâ arasında yaşanan savaşı da anlatmıştır. Bu konuda verilen bilgilerden bir kısmı tarihî olaylarla örtüşür ancak Çelebi buralarda efsanevi karakterde bazı anlatımlara da yer vermiştir. h) Evliya Çelebi'nin İskender hakkında anlattığı ilginç ve farklı konulardan biri de onun tılsımlar yap(tır)masıdır. İskendernâmelerde sadece Âyîne-i İskender hakkında buna benzer bir hadise anlatılır. Çelebi ise Tophâne, Akye Kalesi, Muş, Yıldırak Dağ, Dehdîvân Dağı ve Ağrıboz Boğazı ile ilgili tılsımlardan söz eder. ı) *Seyahatnâme*'de nakledilen bir başka konu, Cebrail'in cennetten getirdiği bir fidanı İskender'in Hızır'la birlikte diktiğine dair inançtır. Yine Elburz Dağı eteğinde bulunan büyük bir kavak ağacının altında İskender-i Zülkarneyn'in mezarının olduğuna inanılmaktadır. Bu tür inançlar İskender'den söz eden diğer eserlerde yer almaz.

6. Evliya Çelebi eserinde bazı yer adlarının nasıl ortaya çıktığını İskender'le ilişkilendirerek verir. Örneğin İskender, Van Kalesi'ne Vang adını koymuş ve bu ad daha sonra Van olmuştur. Buna benzer ifadeler Muş, Bitlis, Dârâhiye vd. yer adları için de geçmektedir. Çelebi'nin yarı efsanevi karakterdeki bu izahları dikkat çekicidir.

7. Evliya Çelebi ile İskender'i bir araya getiren sadece yukarıda anlatılanlar değildir. Aslında İskender de Evliya gibi büyük bir seyyahdır. Her ikisi de bilinmedik yerleri keşfetme, görme, öğrenme konusunda oldukça istekli ve meraklı iki büyük isimdir. Aralarındaki fark birinin bu uzun seyahatleri aynı zamanda gittiği yerleri ele geçirmek için yapmasıdır.

KAYNAKÇA

- AVCI İsmail (2013). "Mitoloji ve Arkeolojinin Kesiştiği Noktada Osmanlı Edebiyatı: Tac-ı İskender'in Peşinde", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 17-19 Mayıs 2013, Saraybosna, *Bildiri Kitabı I*, (edt. Mustafa Arslan), Saraybosna: International Burch University, s. 465-73.
- BASKİ İmre (2007). "Demirkapılar (Temir Qapıy, Vaskapu, Dömürkapu)", *Turkish Studies, Osman Nedim Tuna Armağanı*, II(2): 73-88.
- BAŞ Gülsen (2010). "Gelenek ve Gelecek Arasında Sıkışan Bir Tarihi Kent: Bitlis", *History Studies*, II(2): 377-99.

- BOSWORTH A. B. (2005). *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, (çev. Hamit Çalışkan), Ankara: Dost Kitabevi.
- EREN, Meşkûre (1960). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (1996). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap, (haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 4. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 10. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), İstanbul: YKY.
- Evliyâ Çelebi'nin Sözlü Kaynakları* (2012). (edt. Öcal Oğuz-Yeliz Özay), Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.
- GÖKCAN TÜRKDOĞAN Melike (2009). "Ahmedi'nin 'İskendernâme'sinde Kadın Hükümdar Modeli ve Kraliçe Kaydafa", *Turkish Studies*, IV(7): 760-73.
- İLGÜREL Mücteba (1995). "Evliya Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 529-33.
- KARATEKE Hakan ve Hatice Aynur (2012). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ŞEYLAN Ali (2003). *İbrâhim İbn-i Bâli'nin Hikmet-nâme'si (149b-300a) Metin*, Cilt II, İstanbul: KT Bakanlığı Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219069/h/metin.pdf> (10.04.2012).
- TEZCAN Nuran (2009). "Seyahatnâme", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 16-9.